

Lehké mentální postižení – 2. stupeň

Mgr. Tereza Milfajtová

Charakteristika

Mentální postižení je vývojová porucha, která postihuje jedince ve všech složkách jeho osobnosti tj. duševní, tělesné i sociální. Jde o trvalý stav porušení nebo snížení kognitivních, řečových i pohybových schopností a dovedností, ale také např. adaptačního chování, k němuž dochází v důsledku odlišného vývoje některých psychických vlastností.

Postižení vzniká na základě organického poškození mozku. To může nastat jednak v období prenatalním (poškozením oplozeného vajíčka, infekcí či intoxikací), perinatálním (při abnormálním porodu, hypoxii, asfyxii, perinatální encefalopatii) nebo postnatálním (infekcí např. encefalitida, meningitida, meningoencefalitida, dále úrazem nebo mozkovým traumatem), a to přibližně do dvou let života dítěte. Nemalý vliv také mohou mít genetické faktory dědičnosti.

Obecnými charakteristickými znaky pro osoby s mentálním postižením je nízká úroveň rozumových schopností, poruchy vizuomotoriky a pohybové koordinace, poruchy v komunikaci a mezilidských vztazích, emoční labilita, vyšší stupeň závislosti na pečujících osobách, nižší úroveň sociability, u těžšího stupně mentálního postižení se mohou ve větší míře vyskytovat až agresivní reakce v případě neuspokojení primárních potřeb.

Diagnózy různých stupňů mentální retardace jsou podle Světové zdravotnické organizace označovány kódy F 70 až F 79, přičemž písmeno F znamená, že mentální retardace je zařazena do oboru psychiatrie, a zahrnují inteligenční kvocient od 0 do 69 bodů.

Lehká mentální retardace je potom vymezena hodnotou IQ 50 až 69 bodů. Výskyt v celkovém počtu jedinců s mentálním postižením je udáván celých 80 %, v populaci přitom jde přibližně o 2,6 %. Jedinci s tímto typem postižení jsou v běžném životě obvykle schopni téměř absolutní nezávislosti. Obecně se u těchto dětí poměrně dobře rozvinou téměř veškeré schopnosti a dovednosti, ať už rozumové či praktické, avšak značně opožděně. Úroveň řeči bývá zachována na poměrně vysoké úrovni. Bez obtíží při rozhovoru udrží dějovou linii, kterou dokáží vcelku plynule rozvíjet. Do hovoru se promítá také abstraktní myšlení, schopnost zobecňování i abstrahování. Problémy se však vyskytují v oblasti

vlastního úsudku, což se může občas v komunikaci negativně projevit. U těchto dětí bývá ve velké míře zachována hrubá i jemná motorika, proto nemívají problémy s manuálními činnostmi, které mohou poměrně dobře uplatnit v pracovním procesu a díky tomu se v dospělosti dobře zařadit do společnosti.

Použitá literatura

BENDOVIÁ, Petra, ZIKL, Pavel. *Dítě s mentálním postižením ve škole*. Praha: Grada, 2011, ISBN 978-80-247-3854-3.

LANGER, Stanislav. *Mentální retardace*. Hradec Králové: KOTVA, 1995, ISBN 80-900254-8-X.

ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2006, ISBN 80-7367-060-7.

VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTĚCH, S. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN 978-80-7184-929-2.

VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich. *Psychopedie*. Praha: Parta, 2003, ISBN 80-7320-039-2.

VALENTA, M., MICHALÍK, J., LEČBYCH, M. *Mentální postižení v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012, ISBN 978-80-247-3829-1.

VANČOVÁ, Alica. *Základy pedagogiky mentálně postižených*. Bratislava: Sapientia, s.r.o., 2005, ISBN 80-968797-6-6.

Projevy žáka ze školní praxe

U žáků s lehkým mentálním postižením jsou v rámci edukace ve starším školním věku (2. stupeň) zaznamenávány zásadní obtíže zejména při teoretické práci, chápání souvislostí, logickém usuzování a pamětném učení. Významné deficity se projevují také prostřednictvím poruch koncentrace pozornosti nebo paměti. Nezřídka se pak objevují specifické problémy se čtením a psaním. Naopak poměrně dobře zvládají veškeré praktické, pohybové a umělecké činnosti.

Navazování sociálních vazeb a kontaktů s vrstevníky bývá do jisté míry ovlivněno emocionální nevyzrálostí, nízkou hladinou sebekontroly a je významně svázáno s temperamentem daného žáka. Citová labilita se potom ve školním věku často projevuje impulzivností a úzkostlivostí.

Pozornost

Určité poruchy pozornosti se vyskytují téměř u všech žáků s lehkým mentálním postižením. Tato problematika je ovšem svázána také s možnými přidruženými postiženími jako je např. autismus, Downův syndrom, ADHD, které obtíže se zaměřením, udržením, rozsahem a stálostí pozornosti výrazně prohlubují. Obecně se obtíže s pozorností u dětí s lehkým mentálním postižením projevují zejména při zdlouhavých, neměnných činnostech např. při čtení dlouhé sekvence z knihy, jednotvárného opisu dlouhého textu, monotónním výkladu látky pedagogem, jednotvárné činnosti v pracovní výchově atd. Problematické je také zařazování naukových předmětů do pozdějších hodin, kdy je na žácích již patrná únava, či průběh celé vyučovací hodiny ve vysokém pracovním tempu bez možnosti odpočinku.

Paměť

Problém s pamětí a pamětným učení je jedním ze základních komplikací při vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením. Tyto obtíže jsou však mnohem znatelnější, pokud je výuka pouze teoretická, nedostatečně podložená názornými a praktickými ukázkami, díky kterým si žák snáze osvojuje nové informace.

Představivost

Velkým úskalím výchovně vzdělávacího procesu je také nedostatek obrazotvornosti. Je velmi obtížné žákům vysvětlit určitou teorii a vštípit jim nové informace, pokud forma výkladu není

dostatečně ilustrativní. Koneckonců i žák bez mentálního postižení si jen namáhavě dokáže osvojit jakýkoliv poznatek, pokud si jej nedokáže určitým způsobem představit.

Myšlení

Jako velmi problematické se jeví zejména analytické myšlení, které vyžaduje schopnost myšlenkově rozkládat celky na jejich základní prvky a dále s nimi operovat. Toto myšlení také zahrnuje schopnost vyvozovat logické a faktické spojitosti a vnášet strukturu do zdánlivě chaotických informací výhradně na základě faktů. Obtížná je potom také schopnost rychlého myšlení a tvorby závěrů na základě těchto faktů i schopnost zvládnání nových myšlenek, a také logické uvažování.

Chápání souvislostí

Další významnou deficitní složkou projevující se v rámci vzdělávání je nedostatečně rozvinuté chápání souvislostí a vztahů mezi určitými pojmy, předměty, ději či činnostmi. To se potom může významně odrážet v kvalitě výsledného pochopení celkového tématu či objemu učiva.

Pracovní tempo

Pracovní tempo může být u žáků s lehkým mentálním postižením výrazně individuální, je proto nezbytné respektovat jej a umožnit žákovi dostatečný čas a prostor, aby mohl zadanou práci bez obav a stresu splnit. V případě, že se jedná o žáka s velmi pomalým pracovním tempem, měl by pedagog zvolit jistou úpravu délky a složitosti úkolu, aby byl pro dotyčného žáka splnitelný. Vždy je totiž důležité dbát na splnitelnost zadané práce a dokončení započatého úkolu.

Emocionální složka osobnosti

Na druhém stupni základní školy začínají být již velmi patrné prepubertální změny v tělesném vývoji, chování i emocionálním prožívání, které se ještě zvyrazňují s nástupem samotné puberty. U žáků s lehkým mentálním postižením je pak velmi často problematická zejména emocionální labilita. Vztahy mezi vrstevníky jsou zde významně ovlivněny přátelskou, ale i sexuální náklonností, která velmi markantně působí na křehkou emocionální složku pubescenta. U některých žáků se může prohlubovat výrazně sebevědomé a extravertní chování, naopak u slabších jedinců se snáze rozvine útlocitnost, úzkostlivost nebo zakřiknutost. Pokud pedagog nebude dostatečně vnímavý i k jemným nuancím odlišností

v chování žáků, může se mezi vrstevníky snadno vytvořit určitým způsobem nezdravé třídní klima, ba dokonce mohou vznikat vážnější konflikty.

Metody práce

Edukace žáků s lehkým mentálním postižením probíhá formou individuální integrace v rámci běžné třídy nebo formou skupinové integrace ve třídách samostatně zřízených pro žáky s lehkým mentálním postižením. Samotný výchovně vzdělávací proces se odehrává víceméně standardně, stejně jako u žáků intaktních, samozřejmě s přihlédnutím k individuálním možnostem, schopnostem a potřebám žáka, jeho pracovnímu tempu, emočnímu ladění, fyzickým a psychickým vlastnostem.

Pedagogická diagnostika

Rozhovor

Rozhovor je velmi dobrou diagnostickou metodou, při které je možné získat mnoho důležitých údajů o žákovi a jeho prožívání, jeho rodině, volnočasových aktivitách, domácí přípravě i průběhu vlastního vzdělávání. Vzhledem k tomu, že u žáků s lehkým mentálním postižením jsou komunikační dovednosti na poměrně dobré úrovni, měl by být pedagogický rozhovor jednou ze základních metod pedagogovy práce, a to jako prostředek:

- poznávací (vhodný k poznání těch stránek osobnosti, které jsou nedostupné přímému pozorování);
- výzkumný (žáci jsou dotazováni na učení s pozorností soustředěnou nikoli na jejich osobnost, ale na výchovně vzdělávací proces);
- hodnotící (při něm bychom měli nejprve zmínit přednosti hodnoceného žáka a teprve následně přejít k poznámkám o nedostatcích, na závěr je potom důležité opět zdůraznit žákovy přednosti, což by u žáků s lehkým mentálním postižením vzhledem k jejich častější emocionální labilitě mělo platit dvojnásob).

Pozorování

Pozorování všech žáků probíhá v podstatě neustále po celou dobu výchovně vzdělávacího procesu. Jedná se o techniku sběru informací, při níž směřujeme k odhalení podstatných

souvislostí a vztahů sledovaného objektu či skutečnosti. Při pozorování v rámci edukačního procesu by si měli zejména noví pedagogové dát velký pozor na subjektivně zkreslenou realitu, například na tzv. haló efekt, při němž pozorovatel podléhá prvnímu dojmu a promítá jej tak i do dalšího pozorování, nebo na stereotypizaci, kdy pozorovatel subjektu přisuzuje vlastnosti na základě předem předpokládané, i když ne nutně pravdivé normy (např. hloupá blondýna).

Dotazník

Metodu dotazníku je vhodné použít zejména při plošném zjišťování zájmů, postojů, vztahů k výuce a jednotlivým předmětům, ale například také jako forma sebehodnocení.

Individuální vzdělávací plán

V IVP žáka s lehkým mentálním postižením by měly být zohledněny zejména jeho individuální zvláštnosti a specifické potřeby, aby mohl být naplněn požadavek na jeho plné a kvalitní vzdělávání. Měly by zde být uvedeny požadavky na subjektivní pracovní tempo, zjevné poruchy např. pozornosti, potřeba zkrácení zadávaných úkolů, nutnost oddychových chvil, požadované úpravy pracovního místa (zejména v závislosti na přidružených postiženích), důraz na jasné, stručné a opakované zadávání úkolů, vhodnost oceňování dílčích úkolů, ale také jasně zakotvené principy spolupráce se žákem a jeho rodiči, jejich podíl na edukaci a domácí přípravě na ni.

Spolupráce s dalšími vyučujícími

Všichni pedagogové, asistenti pedagoga i vychovatelé by měli plně respektovat žákovy individuální možnosti, schopnosti i dovednosti a pomoci mu v co nejefektivnějším a nejcelistvějším rozvoji jeho osobnosti.

Písemný a ústní projev

Písemný projev

Písemný projev bývá u žáků s lehkým mentálním postižením mnohem prostší a kostrbatější než u jejich intaktních vrstevníků. Často se v něm projevují známky ulpívavého myšlení, kdy nedokáží opustit jedinou myšlenku a i několikrát se k ní v průběhu další činnosti stále vracejí. Problematickou se také jeví gramatická stránka jazyka, což může být způsobeno nedostatečným zafixováním gramatických pravidel, jejich nepřesným vštípením, neuspokojivým domácím procvičováním, ale také specifickými problémy se čtením a psaním. Je proto třeba k tomu při hodnocení jejich písemného projevu vždy přihlídnout.

Pokud je písemného projevu užíváno k ověřování znalostí (otevřené otázky v písemných pracích), je vhodné zabývat se pouze tématem daného předmětu a vynechat z hodnocení gramatickou stránku jazyka a slohovou úpravu odpovědí.

Ústní projev

Oproti písemnému vyjadřování bývá ústní projev žáků s lehkým mentálním postižením na poměrně dobré úrovni. Opět je však třeba přihlídnout k častějšímu ulpívavému myšlení a také obšírnějšímu popisování daných pojmů, jevů, skutečností i událostí. Občas je třeba žáka zkorigovat návodnými či doplňujícími otázkami, aby byl schopen se konstruktivně dobrat jádra diskutovaného problému.

Při ověřování znalostí ústní formou je vhodné volit postup systematických otázek, na které je jasná odpověď, a nenechávat žáka namáhat se s opisováním a vysvětlováním celého obšírného tématu. Při nevhodně zvoleném postupu totiž žák bude pravděpodobně chaoticky přeskakovat z jedné myšlenky na druhou nebo se dokonce úplně odchýlí od tématu, což u něj povede k výrazné frustraci, která může vyvrcholit až nechutí vůbec dále spolupracovat.

Hodnocení

Autonomní hodnocení

Sebehodnocení je možné provádět ústní formou, kdy každý žák zhodnotí svou práci buď individuálně, nebo skupinově. Dále je užíváno dotazníkové formy, ve které žák zaškrtně vhodnou kolonku či písemné formy, v níž vyjádří subjektivní pocity z odvedené práce.

Sebehodnocení může sloužit buďto jako hodnocení dílčích činností, nebo jako celkové zhodnocení, např. čtvrtletí.

Formativní hodnocení

Jedná se o průběžné hodnocení činností, vědomostí a výkonů žáka. Může být vyjádřeno známkou, což je u žáků s lehkým mentálním postižením na druhém stupni základního vzdělávání nejběžnější, anebo slovní formou, tedy ústně nebo písemně. V každém případě by však mělo probíhat s ohledem na individuální možnosti, schopnosti i emocionální a zdravotní stav dítěte.

Sumativní hodnocení

Žáci s lehkým mentálním postižením jsou celkově hodnoceni prostřednictvím známek na vysvědčení. Rodiče žáků však mají možnost požádat ředitele školy o slovní hodnocení v jednom nebo ve více předmětech.

Využití pomůcek

Pro dosažení kvalitního vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením, u kterých se často projevují problémy s koncentrací, chápáním souvislostí mezi pojmy a jevy nebo narušeným logickým uvažováním, je nezbytné využívání mnohých názorných pomůcek:

- pracovní listy;
- obrazové materiály (knihy, fotografie, nástěnné mapy, dataprojektor);
- modely a reálné předměty;
- videa;
- auditivní pomůcky (zvukové záznamy přírodních jevů, projevů zvířat, mluveného slova či hudební záznamy);
- skládačky, stavebnice, hlavolamy;
- krokovací pásma, kalkulačka, matematické tabulky;
- výukové počítačové hry a programy;
- interaktivní tabule;
- soupravy pro experimenty.

Spolupráce

Rodiče

Rodiče žáků s lehkým mentálním postižením by měli dbát na co nejvyšší možnou míru samostatnosti svých potomků v domácí přípravě na vyučování i vypracovávání domácích úkolů. Měli by svým dětem být oporou a jakýmsi jejich kontrolním orgánem, avšak neměli by jim jejich povinnosti nadměru ulehčovat. Jako nejvhodnější forma se jeví kontrola zadání úkolu, kontrola vypracování úkolu, kontrola domácí přípravy a prozkoušení z opakovaného učiva. Pouze v případě potřeby pomoc s přípravou pomůcek či vypracováním zadané úlohy. Nezbytná je také pravidelná komunikace rodičů s pedagogem (nejenom sdělování důležitých faktů, ale také poznatky o výsledcích vzdělávání žáka či určité obavy).

Speciálně pedagogické centrum

Pracovníci speciálně pedagogického centra (psychologové, speciální pedagogové i konzultanti) by měli v zájmu dítěte s pedagogy úzce spolupracovat. Měli by jim sdělovat důležité informace týkající se výchovně vzdělávacího procesu a naopak být informováni o průběhu vzdělávání či možných problémech, které se v jeho průběhu vyskytnou. Jsou také pedagogovi nápomocni při hledání vhodných metod a postupů či specifických pomůcek pro konkrétního žáka. Pedagog má také možnost požádat pracovníky SPC o konzultaci problému, pokud se objeví skutečnost nebo situace, která ji vyžaduje.

Žák

Spolupráce žáka s pedagogem by měla být oboustranně vstřícná, probíhat v klidné a přátelské atmosféře. Žák by měl s pedagogem aktivně spolupracovat, respektovat jej jako autoritu, usilovat o co nejefektivnější plnění požadavků, spolupodílet se na příjemném třídním klimatu, snažit se o co možná nejvyšší míru samostatnosti, být iniciativní, zodpovědně přistupovat k plnění domácích úkolů a domácí přípravě. Pedagog by měl ke každému žákovi přistupovat individuálně, komunikovat s ním nejenom v rámci vyučovací hodiny, ale i mimo ni, vést žáka a jít mu příkladem, vhodně jej motivovat k veškerým činnostem, probouzet v něm zájem o nové věci, snažit se mu předat co nejvíce vědomostí, zkušeností a dovedností.

Doporučení na začlenění a vyrovnání handicapu

Žáci s lehkým mentálním postižením zpravidla bez obtíží navazují a udržují sociální vazby, proto se také dokáží dobře začlenit do kolektivu intaktních vrstevníků. Pro rozšíření sociálního rozhledu a zlepšení dovedností komunikace je však vhodné zařadit do edukačního procesu např. v rámci dramatické výchovy, komunikační a slohové výchovy či třídnických hodin:

- nácvik sociálních rolí a situací;
- improvizace;
- nácvik komunikace (mluvený projev, dialog, diskuze);
- hodnocení klimatu třídy;
- analýza vhodného a nevhodného chování;
- sexuální výchova.

Při výchovně vzdělávacím procesu žáků s lehkým mentálním postižením je pro co nejefektivnější výsledky vhodné využívání různých forem, metod a postupů. Nemělo by se jednat pouze o prosté teoretické předávání informací, během něhož žáci často ztrácí koncentraci a které nevede k efektivnímu osvojování nových poznatků. Výuka by měla být pestrá, členěná na části, z nichž každá by žákovi poskytla něco nového a zajímavého. Ideálně by tedy mělo být využíváno nejrůznějších prostředků, např.:

- motivace (základem efektivního osvojování nových poznatků je vhodně zvolená, pro žáka pozitivní motivace);
- názornost (aby byl žák schopen, osvojit si neznáme informace, je nezbytné mu je určitým způsobem ilustrovat);
- střídání činností (vyučovací hodina by měla být členěna na části, během kterých si žák zopakuje již osvojené učivo, seznámí se s novými informacemi a tuto novou látku si alespoň částečně procvičí);
- informačně receptivní metoda (spočívá v předávání hotových informací učitelem a jejich vnímání a zapamatování žáky, realizuje se formou výkladu, vysvětlováním, popisem, pomocí tištěného textu, učebních pomůcek, demonstračních pokusů, poslechem atd.);
- reproduktivní metoda (její podstatou je cílené opakování, kdy učitel konstruuje systém učebních úloh, jejich plnění lze realizovat ústní reprodukcí, opakovacím

rozhovorem, čtením, psaním, řešením učebních úloh, napodobováním jazykových modelů, čtením map, rýsováním schémat atd.);

- metoda problémového výkladu (žáci musí vyřešit učitelem zadaný úkol, k němuž se dopracují na základě předem daného postupu);
- metoda názorně demonstrační neboli pozorování jevů, je důležitá především pro počáteční fázi poznávání, které začíná často prožitkem a vjemem;
- didaktické hry (hra je pro žáky silným motivačním stimulem, což umožňuje zmobilizovat jejich myšlenkový potenciál, a to zejména při soutěživých hrách, hra by měla mít své místo ve všech vyučovacích předmětech);
- skupinová práce (je důležitou součástí vyučování, žáci společně pracují na jediném úkolu, učí se při ní spolupracovat a komunikovat);
- projektové vyučování (v rámci projektového vyučování může spolupracovat i více skupin, např. věkově či mentálně odlišných, žáci spolupracují na jediném projektu, avšak každá skupina má svůj vlastní úkol).

Základním stavebním kamenem každého vzdělávacího procesu by však mělo být zejména oboustranné porozumění, pochopení a snaha o kooperaci.

